

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Н. В. ШЕВЧЕНКО (Миколаїв)

Гендер у дзеркалі історії та перспективи розвитку гендерних студій в Україні

Останнім часом “Український історичний журнал” почав порушувати проблему сучасного стану вітчизняної історичної науки. У ряді публікацій, вміщених на його шпальтах, автори визнають необхідність критичного засвоєння досвіду західної історіографії у справі розробки національної моделі української історії та інтегрування її у всесвітню. Серед першочергових завдань вітчизняних істориків — оновлення методології історичної науки і запровадження нових міждисциплінарних дослідницьких методик, які синтезують досягнення гуманітарних наук: соціології, психології, демографії, антропології, географії. Свого часу вони були успішно використані істориками “нової історії”, започаткованої французькою школою “Анналів”¹.

Саме її представники, поставивши перед собою завдання перетворити історію в основну синтезуючу науку про людину, звернулися до минулого різних соціальних верств і груп та їх вкладу у розвиток соціуму, не залишили поза увагою і “жіночу історію”, яка до того часу розвивалася у руслі аматорських студій про роль видатних жінок і не виходила за рамки біографічного напрямку. Причини її появи, а також аналіз теорії і методу стали предметом вивчення російської дослідниці Л. П. Репіної².

Гендерна історія (від англійського Gender — стать) розглядається нею і як спадкоємниця “жіночої історії”, започаткованої науковими студіями минулого століття, присвяченими жінкам³. Історія жінок, становлення якої пройшло кілька етапів, пережила швидку трансформацію — від історії видатних жінок, що мали відверто популярний і нерідко публіцистично-феміністичний характер. Друга стадія жіночих студій (30—50-ті роки) характеризується появою спеціальних досліджень біографічного напрямку. Однак і в цьому випадку жінка розглядалася хоча і в контексті її громадської діяльності і політики, але переважно як декор на фоні чоловіків з описами пікантних подробиць стосунків видатних політиків з жіноцтвом.

Якісно нових рис жіноча тема набула у рамках сформованої у 60—70-ті роки “нової соціальної історії”, яка запозичила методи і прийоми досліджень соціальних наук, головним чином соціальної психології та антропології. Її прибічники зацікавилися історією жінок, слушно визнаючи, що вивчення минулого, як і аналіз сучасності, повинні спиратися на інформацію про становище та вклад обох статей у господарську, духовну і культурну сферу.

Саме ця мета — написати “жіночу історію”, що повернула б слабку стать в історичний процес і не тільки видатних її представниць, а й пересічну жінку—матір, господиню і дружину з її світом цінностей привела до переродження “жіночої історії” наприкінці 60-х — на початку 70-х років у нову, що згодом дістала назву гендерної. Її прибічники розглядають всесвітню історію як історію переважно чоловічої цивілізації (his history — його історія), що має бути доповнена (her history—її історією). Зосередив-

шись на вивченні історично сформованих відносин між чоловіками і жінками у патріархальних структурах класових суспільств, вони використовували нову категорію аналізу соціальних відносин, названу гендером. З допомогою цієї специфічної категорії дослідники не тільки подолали домінуюче уявлення про виключно біологічну природу соціальних ролей статей, а й підійшли до розуміння необхідності вивчення історії жіноцтва у контексті взаємовідносин між статями.

Гендер, визнаний нині як важливий вимір соціуму поряд з класовим і расовим, слугує описові соціально визначених характеристик чоловіків і жінок — на відміну від біологічно визначених. Згадана категорія, яку ще називають “соціокультурною статтю”, на думку її прибічників, покликана підкреслити соціальний характер нерівності між статями, що поступово змінюється залежно від суспільних та культурних трансформацій.

Розробляють новий напрям гуманітарних студій, котрий є широким міждисциплінарним полем, що синтезує соціально-економічний, демографічний, соціологічний, культурно-антропологічний, психологічний виміри розвитку соціуму, як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники. Однак більшість відповідних студій належить перу зарубіжних фахівців. Вони не лише визначили коло досліджень з гендерної історії, її теоретико-методологічні основи, а й спробували визначити власну періодизацію (Д. Келлі та Д. Скотт (США), М. Фокаулт, Ж. Лакан (Франція), Е. Джейнуйей, С. Александер (Великобританія), Л. П. Репіна і Т. Клименкова (Росія), вивчити становище жінок у різних сферах суспільного життя багатьох країн.

Завдяки проведеним дослідженням представники нового напрямку вже у 90-х роках почали створювати узагальнюючі праці, присвячені інтегруванню “історії жінок” у всесвітню історію. Від окремих статей та монографій з історії взаємовідносин чоловічої і жіночої частин соціуму у різних країнах і в різні епохи гендерні історики перейшли до масштабних проєктів реконструкції історії жіноцтва в контексті відносин з чоловіками на європейському континенті та в Північній Америці. Маємо на увазі “Історію жінок Заходу” — колективний проєкт французьких, італійських, англійських і американських дослідників ⁴.

Своєрідний “жіночий бум”, який пережила Західна Європа і Америка у 60—80-х роках ХХ ст., коли виникла дискусія про сутність соціальних ролей чоловіків і жінок, їх вклад у цивілізацію та місце у сучасному суспільстві на порозі ХХІ ст., не минув і країни Східної Європи, включаючи Україну. Серед нових явищ у нашому житті, породжених трансформацією пострадянського суспільства і утвердженням власної держави, вагома роль належить українській жінці, яка намагається знайти своє місце як у сучасному світі, так і в українському соціумі. Про це свідчать численні науково-практичні конференції, семінари, де обговорюються проблеми становища сучасної української жінки на ринку праці, в сім’ї, її репродуктивне здоров’я, місце у розбудові національної держави та сучасній політичній еліті, у реформуванні освіти тощо ⁵. Не залишилися поза увагою українських жінок і перспективні й розвинуті на Заході жіночі студії, які з 80-х років трансформувалися в новий вид міждисциплінарних досліджень — гендерні ⁶.

Гендерна концепція та гендерні показники людського розвитку враховують вітчизняні дослідники та політики. Як влучно зазначила М. Богачевська-Хомяк — автор монографії “Білим по білому. Жінки в громадському житті України. 1884—1939”, де вперше для українського читача поставлена проблема витоків вітчизняного фемінізму і гендерного підходу до історії, “українському чиновництву, яке вже знає, що таке

тендер, належить розібратися тепер з гендером”⁷. Зазначимо, що до кінця 80-х років мало хто з науковців-гуманітаріїв був обізнаний з концепцією гендера. З середини 90-х років згадана концепція стала предметом наукових дискусій, її використовували соціологи, демографи, економісти⁸.

Гендерний підхід як багатогранне бачення історичного процесу, що передбачає діалог статей у плані реконструкції історичного розвитку з урахуванням форм їх взаємодії і взаємодоповнення, зацікавив і вітчизняних дослідників. Перспективною щодо цього є спроба осмислити і узагальнити стан вітчизняних жіночих студій, до якого вдалися автори збірки статей “Жіночі студії в Україні: жінки в історії та сьогодні”. Вони не тільки висвітлили роль українського жіноцтва в Х—XX ст., а й розглянули жінку як суб’єкт історичного розвитку. Оскільки автори видання трактують “жіночу історію” як складову частину гендерної історії, є підстави вважати згадану збірку “реальним кроком на шляху до утвердження гендерного підходу в історичній науці”⁹.

Цілком поділяємо міркування авторів про те, що утвердження гендерного виміру соціуму і особливо здійснення його ретроспекції на минулі епохи в Україні зумовлені рядом труднощів, зокрема, відсутністю широкого кола фахівців, які від описових нарисів про видатних українських жінок перейшли до з’ясування місця пересічної українки в соціокультурному розвитку на основі теоретико-методологічних підходів розвинутої на Заході академічної дисципліни. Гадаємо, що перешкодою на шляху розвитку гендерної історії в Україні є не тільки нерозвинутість категорій і понять нового виду гуманітарних студій, особливо тих, що стосуються співвідношення гендерних досліджень з жіночими, а й відсутність компаративного аналізу феномена жінки в західній та східній цивілізаціях, без чого визначення її місця в історії українського соціуму виглядає як аматорська спроба. Тому аналіз здобутків західної історіографії в галузі гендерної історії, яку переслідуює автор даного огляду, сподіваємося, стане в пригоді вітчизняним дослідникам.

Основними теоретиками гендерного виміру історії є американські дослідниці Дж. Келлі та Дж. Скотт. Визначний теоретик і практик феміністського руху в США Дж. Келлі працювала у Чиказькому університеті. В 1970—1980 рр. побачив світ ряд її монографій, присвячених гендерній історії. Вона поєднала марксизм та фемінізм як у теорії, так і в історичному дослідженні. Слід детальніше охарактеризувати її три відомі статті, надруковані у 1976—1979 рр. У першій з них висвітлені методологічні аспекти “жіночої історії”, точніше, проблеми, які постали перед сучасною історичною думкою, змусивши по-новому поглянути на періодизацію, категорії соціального аналізу та теорії суспільного розвитку в зв’язку з характером відносин між статями¹⁰.

Заперечуючи біологічний детермінізм, присутній у таких термінах, як “стать-секс” (sex), Дж. Келлі вводить альтернативне поняття “статі-роду” (gender) як фундаментальну категорію соціального аналізу поряд з категорією “класу”. При цьому змінюється концепція історичного розвитку, оскільки вона повинна враховувати зміни у відносинах між статями. Дж. Келлі вирішує це складне завдання так: “Жінки поступово втрачають контроль над власністю, над результатами праці і над собою в міру того, як збільшується надлишковий продукт, розвивається приватна власність, а комунальне господарство стає приватним економічним осередком — сім’єю (розширеною чи нуклеарною), наданою людині”¹¹.

Таким чином, “відносини власності залишаються базовою детермінантою розподілу праці і нерівності між статями, але не прямо, а через певну організовану систему прокреації і соціалізації дітей, відповідну організацію праці для забезпечення засобів існування або обміну”¹².

Додамо, що ця система, втілена в тій чи іншій історичній формі сім'ї, складається із соціально-диференційних структурних елементів.

У наступному нарисі “Подвійне бачення феміністської теорії” Дж. Келлі зробила спробу визначити коло проблем гендерної історії. Вона доводить, що економічна і гендерна системи взаємодіють і діють самостійно одночасно, відтворюючи соціально-економічні і домінуючі структури соціальних законів. Автор визнає вирішальну роль економічних чинників у детермінуванні гендерних відносин: “Взаємовідносини статей діють згідно з соціоекономічними структурами і через них так само, як стать через гендер”¹³.

Дж. Келлі розробила концепцію сексуальності, в якій вона схильна ставити на перше місце соціальну природу дійсності, що базується на економічних відносинах виробництва. Дослідниця вперше визначила проблему приватного і публічного в гендерній історії. Вихід її праць спричинив дискусії з приводу історичного прогресу та впливу його на статус жінок.

Слід зазначити, що пальма першості в запереченні ідеї прогресу належить не “новій”, а феміністській історії кінця XIX ст., коли вважалося, що перехід від середніх віків до нового часу позначений погіршенням соціально-економічного та правового статусу жінок. Зберігаючи періодизацію, що фіксує значні структурні зрушення в суспільстві, “жіноча історія” робить акцент на різних наслідках цих змін для чоловіків і жінок, на долю яких залишилися не здобутки, а втрати від прогресу.

У полемічній статті “Чи було у жінок Відродження?” Дж. Келлі випробувала свої теоретичні розробки на конкретному історичному дослідженні. Як критерій оцінки жіночої свободи нею були використані: 1) суспільна регламентація жіночої сексуальності порівняно з чоловічою; 2) визначення ролі жінок в господарській і політичній сферах, враховуючи їх доступність до власності, політичної влади, освіти, професійного навчання тощо; 3) роль жінок у культурному житті суспільства, формуванні його світогляду; 4) система уявлень про роль жінок і взагалі про ролеві функції статей у суспільній свідомості, мистецтві, літературі та філософії. Відповідь на запитання, поставлене в назві статті, однозначна: “У жінок не було Відродження, принаймні, його не було в добу Ренесансу”¹⁴.

Корекція спільного бачення історичного процесу шляхом включення нової, “жіночої” точки огляду кардинально змінила перспективу і всю картину так званого прогресивного розвитку та піддала сумніву загальноприйнятій оцінці історичних періодів. “Для жінок “прогрес” в Афінах означав конкубінат та затворництво їх у гінекеях, — писала Дж. Келлі. — В Європі епохи Відродження він означав прив'язання дружини буржуа до домівки та ескалацію полювання на відьом... А Велика Французька революція відкрито виключила жінок із своєї свободи, рівності й братерства”, — наголошує авторка¹⁵.

Виходячи з розуміння комплексної соціально-історичної детермінованості самого поняття “статі-роду”, Дж. Келлі чітко визначила коло проблем нової історичної дисципліни та її основні завдання.

Отже, до другої половини 80-х років була вироблена база концепції гендерної історії як нової історичної дисципліни. Незабаром дана концепція була наповнена глибоким змістом і в оновленому вигляді введена до наукового обігу відомою американською дослідницею, професором Школи соціальних наук при Інституті підвищення кваліфікації Принстонського університету в Нью-Йорку Дж. Скотт. З 1981 по 1985 рр. вона керувала центром Пемброка при Університеті Брауна і є автором багатьох монографій, статей і нарисів, зокрема таких, як “Історія жінок: сучасний період” (1983 р.), “Чоловік та жінка в паризькому робітничому одязі:

дискусії про сім'ю та працю в 1830—1840 рр.” (1984 р.), “Гендер як корисна категорія історичного аналізу” (1986 р.), “Гендер та історія політики” (1988 р.). Дві останні праці дають можливість зрозуміти сутність гендерної історії.

У нарисі “Гендер як корисна категорія історичного аналізу” Дж. Скотт визначила чотири компоненти гендера: 1) комплекс культурних символів, в яких закріплені соціальні моделі поведінки статі; 2) нормативні твердження, які визначають спектр інтерпретацій згаданих символів, що містяться у релігійних, педагогічних, наукових, правничих і політичних доктринах; 3) соціальні інститути і організації, які охоплюють не тільки системи родинних стосунків, сім'ю, домогосподарство, а також такі сексуально-детерміновані інститути, як ринок робочої сили, система освіти, державний устрій; 4) самоідентифікація особи¹⁶.

На думку Дж. Скотт, всі названі вище компоненти не діють самостійно, а становлять специфічну структуру, яка включає всі можливі виміри соціуму: системно-структурний, соціокультурний, індивідуально-особистісний. Розгортання цієї моделі у часі, на її погляд, дає змогу реконструювати історичну динаміку в гендерній перспективі, що є предметом гендерної історії. Остання спеціалізується на аналізі соціальних взаємовідносин чоловіків і жінок у сфері сім'ї, економіки, політики, культури в історичній перспективі. Так, культура і вплив гендерних відносин (соціально визначених стосунків між чоловіком і жінкою) у сім'ї та суспільстві в цілому—сфера досліджень гендерних аспектів культури. Внутрішня і зовнішня політика держави, соціальна організація суспільства з огляду на роль жінок і чоловіків у визначенні її змісту та їх представництва відносяться до гендерних аспектів політики.

До сфери інтересів гендерної історії включається не тільки політика (як внутрішня, так і зовнішня), але й соціальна організація суспільства. Цей напрямок — “гендерні аспекти політики” — розробляє згадана вище дослідниця. Крім монографії “Жінка, праця і сім'я”, ряду методологічних та історіографічних статей на кшталт “Жіноча історія в сучасний період”, “Гендер як корисна категорія історичного аналізу”, її перу належить велика праця “Гендер і історія політики”.

Гендер, за Дж. Скотт, — це змістовне поняття, “один з складових елементів суспільних відносин, що базується на уявленнях про розбіжності між статями”¹⁷. Зрештою, вона характеризує гендер як “сферу, усередині якої або завдяки якій влада набирає силу”¹⁸. Щоб довести свою точку зору, дослідниця проілюструвала її цікавими прикладами з світової історії. В її праці відображена і класична Греція, і якобінська диктатура Великої Французької буржуазної революції (неодмінний атрибут практично всіх праць гендерних істориків), і царювання Єлизавети I в Англії. Ці приклади, як вона вважає, дають змогу краще зрозуміти різні типи влади і взаємовідносин¹⁹. Крім того, Дж. Скотт показала, що ця ієрархічна політична структура спирається на так звані “природні взаємовідносини” між чоловіками і жінками.

Отже, в праці “Гендер як корисна категорія історичного аналізу” Дж. Скотт по-новому розкриває старі історичні проблеми (наприклад, вплив на суспільство соціальних законів або війни чи інших катаклізмів на розвиток соціуму в цілому). Дж. Скотт пропонує “переглянути значення гендера і соціальної нерівності, що містить не тільки стать, але й клас, расу”²⁰.

У результаті досліджень, здійснених фахівцями з гендерної історії, доведено, що гендерний статус і гендерна ієрархія, включаючи модель чоловічої і жіночої поведінки, визначають не лише біологічні чинники, бо вони формуються на дії соціальних інститутів. Як бачимо, гендерні

історики надають перевагу соціокультурній детермінації статевої ієрархії. Уявлення про чоловічу і жіночу поведінку, їх роль та взаємовідносини, на думку дослідників, є продуктом культурно-історичного розвитку. Суть цих взаємовідносин та їх динаміка, причини відтворення і складання стереотипів моделі гендерної поведінки — завдання нового напрямку гуманітарних студій.

Пріоритетними темами згаданих студій є з'ясування приватного і публічного в гендерній історії, гендерні відносини та ідеологія, гендерна ідентичність, індивід, сім'я, суспільство в конкретно-історичний період, проблема періодизації.

Крім методологічних положень гендерної історії, прибічники останньої приділяють увагу вкладу жінок у розвиток історіографії та становлення нового напрямку історії. Так, відомий фахівець з гендерної історії Н. Девіс розглянула проблему розвитку жіночої історіографії з часів пізнього середньовіччя до XIX ст.²¹ Цей огляд продовжила Б. Сміт — професор історії Рутгерського університету (Великобританія), фахівець з жіночої історії XIX ст. — у статті “Вклад жінок у сучасну історіографію Великобританії, Франції, США (1751—1940)”, яка згодом була покладена в основу її монографії “Гендер і історія. Чоловіки, жінки в історичній практиці”.

Показуючи вклад жінок у західну історіографію, вона намагалася прослідкувати генеалогію жіночої історіографії паралельно з чоловічою. На її думку, жінки-вчені тривалий час пов'язували свої студії лише з політичною історією, ігноруючи власну історію. Однак з кінця XVIII ст., за її спостереженнями, окремі з них зрозуміли важливість вивчення вкладу жіноцтва в історію цивілізації. Вже у XIX ст. в Італії існувала більш-менш послідовна традиція жіночої історіографії.

“Жіноча” проблематика не була новою для історіографії XX ст. Саме жінкам, наголошує Б. Сміт, з їх інтересом до приватного життя та культурного процесу належить пріоритет у соціальній історії та історичному романі. Це сприяло становленню так званої “нової історії”. Зокрема, М. Беард (1876—1958), яку вважають “матір'ю нової жіночої історії”, на її думку, є тільки спадкоємницею традиції XVIII ст.

Жінки в період Просвітництва працювали у різноманітних жанрах: біографічному, белетристиці, історичній романістиці. Зазначимо, що питання про жінку—письменника, вченого, художника, учасниці та організатора світських салонів як центрів інтелектуального життя у Західній Європі — було провідним на IX—X міжнародних конгресах, присвячених культурній спадщині епохи Просвітництва, які проводилися під егідою Міжнародного товариства з вивчення XVIII ст. у 1995 р. в Мюнстері (ФРН) та у 1999 р. в Дубліні (Ірландія).

Відтоді як переклади справили великий вплив на міжкультурний процес, їх виконавці часто займалися і порівняльною історією. Так, М. Д. Вільпон, розпочавши з перекладів, закінчила створенням “Порівняльного огляду соціального життя в Англії і Франції від Реставрації до Французької революції”. С. Остін проаналізувала соціальне та інтелектуальне життя у Німеччині в 1760—1814 рр., а відома перекладачка В. Честенсі (1771—1835) залишила після смерті неопублікований рукопис про європейське інтелектуальне життя часів раннього християнства, в якому знайшлося місце і жінці. До порівняльного підходу в дослідженні “жіночої історії” вдалася Е. Бадер (1840—1902), використавши відповідні матеріали з історії Індії, дохристиянського Близького Сходу, Греції і Риму.

Сучасна історіографія значною мірою залежала від розвитку біографічного жанру з притаманним йому культом “великої історичної постаті”, як правило, чоловічої. Життя королів вікторіанської епохи та “Сімейна

історія Риму” (1854) у ХХ ст. стали базою для опублікованого у Лондоні 1949 р. “Довідника національних біографій” Р. Тайню.

Розчаровані негуманністю індустріальної ери, жінки-дослідниці свідомо шукали альтернативу своєму жорстокому минулому і майбутньому. Ці пошуки привели до аналізу етичного минулого жінок з їх материнською добротою, милосердям, доброчесністю. На думку Д. Монжелад — автора “Історії жінок” (1828 р.), жіночі моральні чесноти дають підстави вважати слабку стать моральним арбітром нації. Проведений нею аналіз заслуг чоловіків на історичному фоні дав підставу поставити під сумнів тезу про особливу вагомість вкладу останніх у становлення цивілізації.

Цю думку підтримала Дж. Картрат, яка у передмові до праці Д. Мейсон “Жінки Ренесансу” писала: “Доброчесність завжди спокійна, в той час як зло голосне і бурхливе: злочинець виставляє себе напоказ, тоді як чесна людина виконує свої обов’язки непомітно для інших”. Зазначимо, що для Д. Мейсон жіноцтво епохи Відродження було взірцем освіченості у філології, філософії, етиці, етикеті, музиці і мистецтві.

Дослідження етичного досвіду чоловіків та жінок змусило авторів вдатися до пошуків відмінності їх інтересів та статевої поведінки. Зокрема, Е. Гембел у праці “Еволюція жінок” (1894 р.), широко використовуючи ідеї Ч. Дарвіна, заявила, що “перша статева диференціація людського виду відбулася по чоловічій лінії внаслідок виокремлення їх егоїзму, яка згодом доповнилася утвердженням жіночого альтруїзму”²².

Культь видатних чоловіків, у популяризації якого брали активну участь жінки—перекладачі, письменниці та історики, надихнув останніх на створення на початку ХІХ ст. біографічних довідників про відомих жінок. Зокрема, М. Бетам (1776—1852) підготувала “Біографічний довідник визначних жінок кожної епохи і країни”, а М. Пілкінтон (1766—1839) — “Згадки про визначних жінок”, які надалі були використані для створення жіночої версії в 6-томних “Жіночих біографіях” М. Хейз, опублікованих у Лондоні в 1803 р.

Поширення ідей фемінізму у ХІХ ст. збільшило сферу діяльності дослідників і видавців, водночас порушивши проблему критерію відбору представників роду людського для увічнення їх в історичній пам’яті поколінь. Так, деякі біографи розглядали жінок — кандидаток на поповнення плеяди видатних людей з точки зору відповідності їх заслуг чоловічим. Але більшість, яку представляли жінки-дослідниці, вважала такий підхід необгрунтованим.

Дискусії з цього приводу започаткували новий напрямок — дослідження ролі жінок в історії. Тон задали М. Бетам, зібравши матеріали про вчених-жінок, яких іронічно називали “синіми панчохами”, і М. Брігет — про нечисленних представниць прекрасної половини, залучених до політики. Згодом мадам Д. Сталь поклала початок створенню образу жінки-інтелектуала. А. Мейсон у “Жінках золотого віку” продовжила тему, розглянувши образ жінки-інтелектуалки, що з часів епохи Відродження та Просвітництва не тільки прикрашала, але й значною мірою визначала пошуки у духовному житті людства.

А. Стрікленд написала історичні нариси про неправильне поводження з жінкою, що показано в класичній літературі, і наявність протилежного підходу—обожнення жінки, властиве окремим літературним та художнім творам, написаним чоловіками. У пошуках розгадки цього парадоксу вона звернулася до історії ранніх цивілізацій, де панував матриархат. Як і Д. Херісон з її “Студіями про походження грецької релігії” (1912 р.), А. Стрікленд дійшла висновку: якщо абсолютний матриархат ніколи не існував, то всі докази свідчать про присутність у стародавньому світі

жіночої культури справедливості й пацифізму, яка суперничала з “інститутом війни”.

Наприкінці минулого століття дослідження інституту материнства та матріархату як стадії суспільного розвитку досягли кульмінації: до них залучилися і чоловіки. Зокрема, М. Бейтсон та Л. Сміт уклали і опублікували збірники документів про вклад жінок у розвиток соціуму в часи середньовіччя і Ренесансу. Водночас почалася підготовка аналогічних збірників, присвячених новому часу. Урядові документи, парламентські постанови тощо широко використовувалися істориками, які звернулися до теми про боротьбу жінок за свої права. Так, Ш. Стопес (1841—1929) у праці “Британські вільні жінки: їх історичні привілеї” (1894 р.) у додатку надрукувала витяги із згаданих документів²³.

Студії з духовної сфери епохи середньовіччя та Ренесансу сприяли становленню нового напрямку в історіографії — історії культури, яка була багатою на матеріали про жінок і тому привернула увагу дослідниць В. Лі та Е. Уейтерс, О. Оліфант. Їх праці про архітектуру, живопис Флоренції і давнього Рима та галерею портретів їх творців, на думку Б. Сміт, “створили історичну версію фемінізації культури”. Остання після виходу в світ 1904 р. довідника К. Вотерс про художниць VII—XX ст.²⁴ здобула визнання в наукових колах.

У другій половині XIX ст. вже склалися жіночі династії дослідниць історії культури. Захоплення культурою Німеччини вищезгаданої Остін було успадковано і продовжено в студіях про культуру Близького Сходу її дочкою — Л. Гордон (1821—1861). Донька останньої — Д. Росс — відома авторка історичних нарисів про архітектуру і культуру Пізи, Флоренції, Венеції, Мілана з їх культом краси та обожненням образу Мадонни. В цих містах відбувалися численні фестивалі і карнавали, працювали школи, архіви. В. Сміт цілком слушно вважає, що “матеріалізований зв’язок жінок з культурою” є першою спробою написання історії з жіночим виміром, яка й нині залишається актуальною проблемою для прибічників гендерної історії²⁵.

Вклад жінок у дослідження історії культури становить інтерес не тільки в зв’язку з використанням значного фактологічного матеріалу, а й є новим концептуальним підходом у теорії естетики. Великий резонанс у наукових колах естетів викликала теорія емпатії В. Лі, яка твердила, що цінність твору мистецтва полягає не тільки у кольорі, формі, лінії, а й у суб’єктивних почуттях його глядачів.

З 30-х років і чоловіча частина науковців зацікавилася темою “жіночого виміру в культурі та історії”, яка була розширена завдяки дослідженням М. Беард “Розуміння жінок” (1931 р.) та “Америка очима жінок” (1933 р.). Вона пояснювала свій науковий вибір прагненням включити вже визнану “історію жінок” у всесвітню. В її праці “Жінки як сила в історії” (1930 р.) вказувалося, що жіноча активність та знання далеко не повною мірою враховані в історичних курсах, де “домінують чоловіки з їх вкладом у політику та економіку”. Зазначимо, що згадана авторка, яка здійснила спробу з позицій жінки інтепретувати всесвітню історію, вважається сучасними гендерними істориками “матір’ю” нової дисципліни. “Чоловіки, — наголошує М. Беард, — продовжують деформувати історію, свідомо ігноруючи сотні книг, які написані жінками про минуле жіноцтва”²⁶.

Історія жінок у 70-ті роки розвивалася як частина “історії знизу”, або народної історії, що відповідала завданням формування історичної самосвідомості різних соціальних груп, які боролися за свої права. Представники нового напрямку переслідували мету не тільки вивчити історію жінок у соціально-економічному контексті їх часу, а й “відновити

цілісність нової соціальної історії, включивши в її поле жіночий аспект”²⁷. Завершувала цей період розвитку “жіночої історії” монографія відомої британської письменниці Е. Джейнуей, в назві якої перефразовувалася стара англійська примовка: “Світ належить чоловіку. Місце жінки — вдома”. “Якщо у жінок є тільки місце, то зрозуміло, — підкреслює авторка, — що весь інший світ повинен належати комусь іншому і, отже, за відсутності Бога — чоловікам”²⁸.

Таким чином, жіноча проблематика не була новою для істориків ХХ ст. Вона відображена вже в дослідженнях кінця ХІХ — початку ХХ ст., створених під впливом першої хвилі фемінізму. До таких праць належать: “Жінки в англійському житті середньовіччя та сучасності” Д. Хілл (1896 р.) та “Робітниче життя жінок в ХVІІ ст.” (1919 р.) А. Кларк, які стали провідниками нового напрямку історичної науки. А. Кларк, зокрема, сконструювала тривимірну модель “господарського простору”. Ця модель, як вона вважала, “визначає роль жінки в економіці через участь у домашньому господарстві, сімейному ремісничому виробництві та капіталістичній промисловості”²⁹ і свідчить про глибоке розуміння автором досліджуваного кола проблем.

(Далі буде)

¹ Т а р а н Л. В. Провідні тенденції світової історіографії у ХХ ст. та проблема кризи сучасної історичної науки // Укр. іст. журн. — 1998. — № 5; 1999. — № 1; П о т у л ь н и ц ь к и й В. А. Українська та світова історична наука: рефлексії на межі століть // Укр. іст. журн. — 2000. — №№ 1—5; Р е є н т О. П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу // Укр. іст. журн. — 1999. — №№ 3—4.

² Р е п и н а Л. П. Женская история: проблемы теории и метода // Средние века. — 1994. — Вып. 57. — С. 32—38.

³ Р е п и н а Л. П. Гендерная история: проблемы и методы исследования // Новая и новейшая история. — 1997. — № 6. — С. 41—58.

⁴ A History of Women in the West. — Cambridge, Massachusetts, 1997. — Vol. 1—5.

⁵ Жіночий рух в Україні: історія і сучасність. Міжнародна науково-практична конференція. — Одеса, 1994; Женское движение в Украине на переломе от тоталитаризма к демократии. — Харьков, 1995; Жінки України: історія, сучасність та погляд у майбутнє. — Дніпропетровськ, 1996; Жінка в Україні. Доповідь України ІV Всесвітній конференції зі становища жінок. — К., 1995; Жінка на порозі ХХІ ст.: проблеми, шляхи соціального розвитку. Зб. матеріалів Всеукраїнського конгресу жінок. — К., 1998; Жінки за духовну безпеку суспільства. Міжнародна наукова конференція. — Харків, 1999; Жінки в політичній еліті України: процес трансформації і творчість. Зб. науково-методичних праць до міжнародної науково-практичної конференції. — Миколаїв, 1999.

⁶ Б о г а ч е в с ь к а - Х о м я к М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України. 1884—1939. — К., 1995; Б о г а ч е в с ь к а - Х о м я к М. Без участі жінок України розвиток людства буде біднішим // Дзвін. — 1991. — № 8; Про вжиток методологій студій жіноцтва в дефініції націоналізму // Політологічні читання. — 1993. — № 4; Ми — в історії. — К., 1995; С м о л я р Л. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух в Наддніпрянській Україні другої половини ХІХ — початку ХХ ст. Сторінки історії. — Одеса, 1998; С м о л я р Л. Фемінізм в Україні: традиції і сучасність // Віче. — 1995. — № 9; К р и в о ш и й О. Жінка в суспільному житті України за часів козаччини. Історична розвідка. — Запоріжжя, 1998; К о з у л я О. Жінки в історії України. — К., 1994; Ш у м р и к о в а - К а р а г о д і н а Л. П. Видатні жінки України і їхній внесок у розвиток національної і світової науки. Друга половина ХІХ — середина ХХ ст. — К., 1999.

⁷ Б о г а ч е в с ь к а - Х о м я к М. Тендер навколо гендеру // Критика. — 1998. — Березень. — С. 21—23.

⁸ Д а ц ю к Г. Глянемо на світ очима жінки. — К., 1996; П а в л и ч к о С. Сучасна жінка—образ зовнішній і образ внутрішній // Укр. культура. — 1994. — №№ 11—12; П а в л и ч к о С. Чи потрібна українській літературі феміністична школа? // Слово і час. — 1991. — № 6; П л и с о в с к а я Э., Л и н о в и ц к а я М. Современное общество: роль мужчины и женщины // Філософ. і соціолог. думка. — 1995. — №№ 1—2; П р и б и т к о в а І. М. Адам і Єва в дзеркалі статистики // Філософ. і соціолог. думка. — 1985. — № 4; Л о г в и н е н к о Н. Гендерні (соціостатеві) ролі та нерівність // Слово і час. — 1997. — № 2; Б о г а ч е в с ь к а - Х о м я к М. Суспільство переосмислює ролі жінок і чоловіків в Україні // Очима жінок. — 1998. — № 1; Т а р а н Л. Така наша доля? // Очима жінок. — 1998. — № 1; С о т н и ч е н к о Н. Яка ти, доле жіноча? // Політика і час. — 1991. —

- № 3; Лобанова Н. У демократії обличчя не жіноче // Віче. — 1995. — № 3; Жеребкіна И. *Femina Postsovietica*. Украинская женщина в переходной период: от социальных движений к политике. — Харьков, 1996; Гендерные исследования (Харьковский центр гендерных исследований). — Харьков, 1998; Жеребкіна И. Женское политическое бессознательное. Проблемы гендера и женское движение в Украине. — Харьков, 1996; Гендерні питання в засобах масової інформації. — К., 1997; Рівність: проблеми гендерної дискримінації. Матеріали всеукраїнського семінару “Механізми забезпечення рівноправності жінок і чоловіків в Україні”. — К., 1998; Жеребкіна С. Гендерные политики идентификации в эпоху казачества // Гендерные исследования. — 1998. — № 1; Рибак О. 3. Історіографія та історіософія українських жіночих студій // Записки Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка. Праці історично-філософської секції. — Т. ССXXXIII. — Львів, 1997; Чухим Н. Д. Феміністична парадигма історії // Філософські читання пам'яті П. Копніна. — К., 1998; Черних Г. Г., Рижєва Н. О. Гендерна історія. Деякі аспекти історіографії // Жінки в політичній еліті України: процес трансформації і творчість. — Миколаїв, 1999; Шевченко Н. В. Жіноча політична субкультура як предмет дослідження зарубіжної історіографії // Жінки в політичній еліті України. — С. 12—18.
- ⁹ Жіночі студії в Україні: жінка в історії та сьогодні. — Одеса, 1999.
- ¹⁰ Kelly J. The social relation of the sexes: methodological implication of women's history // Kelly J. *Women, History and Theory*. — Chicago, 1984. — P. 2.
- ¹¹ Ibid. — P. 11—12.
- ¹² Ibid. — P. 13.
- ¹³ Kelly J. The double vision of feminist theory // Kelly J. *Women, History and Theory*. — P. 51.
- ¹⁴ Kelly J. Did women have a Renaissance? // Kelly J. *Women, History and Theory*. — P. 47.
- ¹⁵ Kelly J. The social relation of the sexes: methodological implication of women's history // Kelly J. *Women, History and Theory*. — P. 2—5.
- ¹⁶ Scott J. W. Gender: a useful category of historical analysis // *The American Historical Review*. — 1986. — Vol. 91. — N 5.
- ¹⁷ Ibid. — P. 1067.
- ¹⁸ Ibid. — P. 1071.
- ¹⁹ Ibid. — P. 1069.
- ²⁰ Ibid. — P. 1075.
- ²¹ Davis N. Z. *Gender and Genre: Women as historical Writers (1400—1820)*. — New York, 1980.
- ²² Smith B. Y. *The Gender of History. Men, women and Historical Practice*. — Cambridge MA, 1998. — P. 37—70.
- ²³ Smith B. G. The contribution of Women to modern Historiography in Great Britain, France and the United States, 1750—1940 // *The American Historical Review*. — 1984. — Vol. 89. — P. 726.
- ²⁴ Ibid. — P. 729; Smith B. G. *The Gender of History...* — P. 37—70.
- ²⁵ Smith B. G. *The contribution of Women to modern Historiography...* — P. 730.
- ²⁶ Ibid. — P. 728; Smith B. G. *The Gender of History...* — P. 14—37.
- ²⁷ Davis N. Z. *Women's history in trasion. The European case* // *Feminist Studies*. — 1975—1976. — N 3. — P. 121.
- ²⁸ Janeway K. *Man's world, woman's place. A study in social mythology*. — New York, 1971. — P. 7.
- ²⁹ Тишков В. А. Изучение истории семьи и статуса женщин в США // *Вопросы истории*. — 1988. — № 4. — С. 58.

